

Євген Бевзюк

доктор історичних наук, доцент,
кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій,
Ужгородський національний університет,
(Ужгород, Україна), evbevzuk@gmail.com

Теоретичні аспекти дослідження проблеми регіонально-транскордонного співробітництва

Незважаючи на постійну увагу наукової спільноти до проблеми транскордонного співробітництва, означена тема й надалі залишається об'єктом прискіпливого творчого інтересу для низки вітчизняних і зарубіжних дослідників. І це має цілком логічне пояснення. Насамперед, на фоні широкої палітри визначень змісту поняття «транскордонне співробітництво», розуміння та тлумачення терміну «учасники процесу транскордонного співробітництва» із загального інтелектуального тезаурусу визначень все ж помітно виділяються спільні понятійні ознаки, які дозволяють їх виокремити. Отже, у наявному гуманітарному масиві існуючих визначень виділяються такі особливості, які визначають і впливають на формування передумов, а з часом і практики транскордонного співробітництва. Відповідно конкретизуємо: це географічна, геополітична, політична, правова і, безумовно, історико-культурна спільність. Саме остання буде предметом нашого дослідження. Для історико-культурної спільності транскордонних територій, як правило, властиве не лише спільне історичне минуле, але й компактне проживання етнічних груп, які мають споріднену культурно-духовну спадщину.

Такий підхід до розкриття змісту проблеми формується з визнання особливого значення історико-культурної спільності для формування практики транскордонного співробітництва. Остання невід'ємно пов'язана з історико-культурною специфікою регіоналізму, основою якого виступає культурна або етнічна своєрідність населення, що проживає на певній географічній території

та демонструє схильність до інтеграції на основі спільних історико-культурних, етнічних та духовних цінностей.

З огляду на сказане, зауважимо, що знаковою рисою транскордонного співробітництва варто вважати доцентровість. Остання складається з культурного, політично-духовного та історико-інтелектуального чинників. Фактично основою транскордонного співробітництва в Центрально-Східній Європі є загальний історичний досвід, культурно-цивілізаційна спільність. Практичний бік означених чинників розкривається в прагненні інтелектуальної міжрегіональної еліти до охорони та підтримки як власної, так і загальної духовної сфери. Відповідно з часом інтелектуальна міжетнічна, духовно-культурна спільність дозволяє мінімізувати час для формування автономних політичних інститутів в окремих регіонах та інтегрованих структур управління на міждержавному рівні.

З огляду на сказане вище, ми пропонуємо із загального напрямку теорії пізнання проблеми транскордонного співробітництва виділити частину наукового пошуку шляхом виокремлення зі світоглядної парадигми такої її складової, як культурно-духовний аспект формування спільності інтересів. Таким чином, методологію дослідження транскордонного співробітництва ми розглянемо крізь багатовікову історико-культурну близькість та духовну спільність європейських народів.

На сьогодні у гуманітарній сфері залишається досить поширеним явищем ототожнення методології з методами дослідження як минулого, так і сучасності. Але на наше переконання методологія історико-культурної та транскордонної проблематики – це, скоріше, частина наукової діяльності, яку сьогодні інколи навіть кваліфікують як знання, що присвячене принципам і категоріям історичного пізнання. «Саме теорія пізнання, – пише теоретик О.С.Лаппо-Данілевський, – лежить в основі методології науки» [1, с.9]. До того ж, методологія – це частина філософії, тому що вона має справу з поглядами, що носять за своєю суттю світоглядний характер і, тому тісно переплелася з основними науковими поняттями. Разом з тим усі гуманітарні поняття не є

назавжди незмінними, вони розвиваються та вдосконалюються з поглибленням суспільно-політичних процесів, до того ж існує соціальна обумовленість історико-політичного знання. Адже неможливо заперечити той факт, що історія та політика твориться людьми, кожен з яких має власний досвід, який співвідноситься з практикою певного історичного періоду. Саме тому переконання дослідників, а втім і їх праці, не можуть бути вільними від впливу епохи. Фактично кожне нове покоління науковців робить свій внесок у порядок дослідження і оцінку історичних подій та сучасності, наближаючись в тій чи іншій мірі до об'єктивного висвітлення соціально-політичного процесу.

Саме тому, методологія науки – це частина динамічної гуманітарної сфери, у якій особливо відчутний зв'язок історичних знань з іншими науками, і насамперед з філософією. Крім того, основні поняття історичних та соціополітичних знань як складові гуманітарної сфери несуть у собі філософську сутність. Насамперед, історико-політична сфера – це частина пізнання, що конкретизується у процесі наукового вивчення розвитку людства та має загальну логіку і спрямованість. Цей процес піддається об'єктивному дослідженню. При цьому роздуми про природу історичного пізнання настільки ж старі, як і сама історія. Людство завжди цікавилось минулим, а історики та політологи переважно прагнули об'єктивності, досліджуючи його. Сама ж методологія науки фактично знаходиться на стику з філософією. Якщо предметом останньої вважається дослідження загальних закономірностей науково-пізнавальної діяльності, то методологія історико-політичної науки – це складний багатогранний феномен з систематизації широкого гуманітарного комплексу, який здійснює послідовний вплив на різні аспекти дослідження розвитку і становлення всіх складових людської цивілізації.

Отже у науці існують різні дефініції поняття «наукова методологія». Наприклад, згідно з визначенням І.Д.Ковальченко, «методологія – це теорія науково-пізнавальної діяльності, спрямована на вивчення і розробку методів наукового пізнання. У цьому плані методологія, безсумнівно, повинна розглядатися як складова частина гносеології, на що і вказується у низці

досліджень. У гносеології методологія виступає як вчення про методи пізнання, тобто як теорія методів, тому що саме вона, спираючись на онтологічне і гносеологічне знання, перетворює та переносить його у дослідницьку сферу, визначає також характер постановки проблеми, вибір адекватних шляхів (підходів) і принципів її вирішення і переведення цих принципів у систему нормативних і регулятивних вимог» [2, с.23]. Не менш чітко резюмує сутність методології академік РАН В.Н.Кудрявцев, він пише, що «методологія науки являє собою систему принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета, аксіом, що є вихідними пунктами на шляху пізнання» [3, с.3]. Методологія науки, вважав один з найвизначніших фахівців у цій сфері Лаппо-Данілевський, фактично висвітлює, «з якої теоретико-пізнавальної точки зору дослідник вивчає факти нашого історичного досвіду; яке значення він має надавати причинно-наслідковим принципам і доцільності в історичних конструкціях; який критерій історичної оцінки, на підставі якого він здійснює відбір фактів; який зміст він надає предмету історичного знання» [4, с.245]. Як бачимо, з наведеного ланцюжка цитат із праць відомих теоретиків стає зрозумілим, що ідея реконструкції минулого, а, точніше, відтворення її істини за допомогою певного визначеного метода історико-регіонального дослідження не тільки була завжди актуальною, але й продовжує мати виключне значення для осмислення складних соціальних, політичних структур і процесів.

Складність динамічної системи суспільного розвитку європейських народів, багатофакторність різних ідейно-теоретичних впливів на них обумовили формування організаційної своєрідності національно-культурних процесів, кожний з яких відрізнявся відповідною тривалістю і певним ступенем загальності. У той же час довгостроково існуючі етносоціальні системи народів Європи демонстрували (і досі демонструють) не тільки протилежність, але й своєрідність своїх національних ідейних та ідеологічних форм на тлі процесу європейської регіоналістики. При цьому в новій історії, або в історії періоду модернізму, своєрідне, національно-духовне було головним організуючим

принципом політичного життя, а в ХХ ст. національна ідея вже опанувала думками чи не всіх слов'янських народів. У нації почали бачити необхідне джерело і критерій легітимної влади, символ етнічного збереження і розвитку. Зазначимо, що характерною вимогою сучасного гуманітарного знання стосовно народів Європи є необхідність визначати не тільки хронологію початку і завершення різноманітних етносоціальних процесів, а, як влучно з цього приводу висловився відомий американський історик П.Гірі, «дослідники завжди працюють з певною метою – переважно для того, щоб сформувати колективну думку історичного цеху і, в кінцевому рахунку, суспільства, в якому вони живуть» [5, с.116]. Як нам здається, накопичення конкретних історико-політичних фактів дозволяє не просто відтворити минуле, а навіть дещо інтелектуально привідкрити «вікно у майбутню» практику транскордонних процесів. Цей аспект наукової діяльності дослідника безпосередньо залежить як від змісту його життєвого досвіду, так і від змісту ідей епохи і суспільної практики. В сукупності це обумовлює виникнення різних бачень змісту суспільно-політичного процесу і міжнаціонального діалогу. При цьому саме методологія дозволяє дещо систематизувати і об'єднати строкату політичну історію європейських народів у певний системно-історичний комплекс. Звідси випливає, що «методологія науки переслідує два завдання: основне і похідне. Основне полягає в тому, щоб з'ясувати принципи, які лежать в основі науки і в силу яких вона отримала своє значення; наступне – похідне завдання зводиться до того, щоб дати систематичне знання про методи, за допомогою яких що-небудь досліджується, методологія історії ... прагне дати теорію пізнання, з'ясувати методи історичного дослідження» [6, с.6].

Маючи на меті розкриття теми, ми, безумовно, стикаємось з необхідністю теоретичного осмислення проблеми, тому що саме це дозволяє узагальнити абстрактно-логічні дефініції попередніх науковців і сприяє досягненню мети – глибшому розумінню категорії «транскордонне співробітництво», що є складним феноменом, який і сьогодні впливає на суспільно-політичні процеси. Метою нашої теоретичної абстракції є ілюстрація перебігу, генезису і

специфіки розвитку категорій з позицій об'єктивності та детермінізму. З огляду на це, можна припустити, що на формування понятійного апарату, який є фундаментальною базою науки, впливають певні закономірності розвитку історичних знань. Насамперед, це, власне, розвиток самих гуманітарних знань з їх іманентною еволюцією в рамках цивілізацій. По-друге, вплив на гуманітарну сферу суспільних обставин, в умовах яких ця ланка розвивається. Такі закономірності, незважаючи на їх відносність, на нашу думку, носять універсально-методологічний характер і конкретизуються у формах, що адекватно часу відображають місце та значення процесу транскордонного співробітництва.

Згадаємо, що проблема існування законів у історії, політології була і досі залишається у сфері наукової дискусії. Як відомо, особливо методологічно озброєними прихильниками присутності в змісті історико-політичних дій, які відповідають певному суспільно-історичному процесу і є повторювально закономірними, були марксистичні. Не відкидаючи наявності певного суб'єктивного фактора, прихильники історичного матеріалізму стверджують, що «в історії суспільства діють люди, обдаровані свідомістю, у них існують бажання і пристрасті, вони ставлять собі визначені цілі. Але, незважаючи на важливість цього судження для наукового дослідження, – особливо окремих епох і подій, – воно зовсім не змінює того факту, що хід історії визначається загальними законами, на перший погляд, нам здається, що взагалі панує випадковість і у історичній галузі. Але там, де на поверхні панує випадковість, там сама ця випадковість завжди виявляється підлеглою внутрішнім, прихованим законам. Уся проблема полягає в тому, що необхідно відкрити ці закони» [7, с.37]. Таким чином, згідно з марксистською методологією, історичний алгоритм діалектики історії транскордонної практики визначається існуючими законами і, відповідно, може бути достатньо передбачуваним. У той же час можна стверджувати, що соціально-політичні процеси, і в тому числі минуле транскордонне співробітництво, не знають «залізної обов'язковості» всіх ступеней розвитку – це, скоріше, «блакитна мрія» педанта, який, засвоївши

яку-небудь певну теоретичну схему, намагається розкласти згідно з нею історичні факти «по полицях».

Об'єктивні закономірності розвитку регіональних процесів, регіональної співпраці, транскордонного співробітництва, що формувалися в результаті складного мімезису різних фактів історичної дійсності – політики, культури ідеології, економіки, соціальних структур, не можуть бути безпосередньо зведені до дії законів, які лежать у змісті методології науки. У суспільній сфері, на відміну від сфери, що є об'єктом інтересу природничих наук, діють різні за своєю мораллю та поглядами індивіди, а тому надання суспільному факту, або у нашому випадку практиці транскордонного співробітництва, певної закономірності буде не до кінця правильним. Хоча, у той же час, наявність певної подібності, повторюваності історичних процесів завжди має деякий логічний зміст, що і дозволяє говорити про певну історичну закономірність. Крім того, природний детермінізм (географічне положення, природні ресурси, клімат, геополітичні обставини) також здійснює суттєвий вплив на динаміку суспільних процесів. До того ж, інколи навіть досить далекі від виробничої сфери суб'єктивні фактори можуть істотно вплинути на суспільно-історичний розвиток. При цьому наявність суб'єктивних перепон завжди буде супроводжувати логіку дослідника. Навіть якщо дослідник прагне бути ідейно нейтральним, проголошує відмову від будь-якої методології та обмежується лише викладом фактів, то їх підбір і послідовність все ж не можуть залишатися довільними, вони все одно підпорядковані певній внутрішній логіці. Простий перелік фактів мало що дає для розуміння сутності суспільно-політичного процесу.

Відповідно, якщо виходити з змісту наукового постулату про закономірність історико-політичного процесу, то його головними рисами будуть відносність, імовірність і можливість. Тому, на нашу думку, у політології, а в тім і у практиці регіональних процесів, закономірність передбачає також наявність певної подібності, повторення суспільно-політичних подій і процесів. Цей факт можна пояснити, насамперед, самою

специфікою сфери соціальних відносин. Соціальні відносини – це відносини між соціальними одиницями – людьми, групами людей. Отже для дослідника вкрай актуальним є завдання виявляти історико-політичні закони, які визначають практику соціальних відносин. Однак подальше формування історичної та політичної наук, з огляду лише на традиційний постулат про панування в гуманітарній сфері виключно історичних законів, на нашу думку, буде дещо суперечити ідеї поліваріантності історичного процесу. Тому для дослідника важливо не тільки надати хронологію подій, але особливо важливим залишається завдання систематизувати історико-регіональне минуле і виявити специфічні характеристики кожної соціальної групи, тобто те, що відрізняє або зближує різні соціальні групи. І в цьому випадку те, що ми називаємо історичною поліваріантністю, визначається не загальним законом та копіюванням, а повторюваністю та подібністю тих або інших процесів. Відповідно, закони і закономірності у історії, політології та регіоналістиці існують, скоріш за все, у вигляді певних суспільно-політичних тенденцій, реалізація яких залежить як від потенційних, так і від об'єктивних обставин існування народів.

До сказаного вище додамо, що зміст перехідного етапу європейської історії, що припав на кінець XVIII – першу половину XIX ст., дозволяє стверджувати, що тенденція розвитку та піднесення національних культур, а також самоідентифікація стали певною закономірною тенденцією майже для всіх європейських народів. Більше того, Європа XIX ст. стало демонструє наскрізні тенденції загальності. Вони проявилися не тільки у наполеонівських війнах і спробі уніфікувати завойований простір, а, в тому числі, у післявоєнному устрої Старого світу на основі рішень Віденського конгресу і в спробі запровадити відповідну колективну систему, у зростаючому значенні національних економік на фоні їх стійкої експансії за межі власних державно-економічних кордонів і також у інтернаціоналізації гуманітарної сфери, яка не тільки вийшла за рамки єдиного патерналістського впливу релігії, а, головне, почала тяжіти до уніфікації системи світоглядних поглядів, які, відповідно,

екстраполювалися на наукову площину, а також на суспільно-політичні та національно-визвольні процеси. Паралельно відбувався процес регіоналізації, міжнаціональної духовно-культурної комунікації, компонентами яких є не тільки політична, економічна, а, безумовно, і національно-культурна складова. Саме природа останньої проявилася у народів Європі у вигляді процесу просвітництва, національного ренесансу, наступного міжнаціонального діалогу у рамках регіональної спільності. На цьому інтелектуальному тлі закладалися підвалини спільного і особливого, національного і міждержавного, що поступово заклало передумови для майбутнього транскордонного діалогу.

У методологічному плані дослідження проблеми транскордонного співробітництва та регіоналістики, науково-філософський підхід до розв'язання різноманітних наукових проблем до середини 80-х років XX ст. не викликав дискусій, що було логічним наслідком панування єдиної марксистської ідеології в гуманітарній сфері. При цьому варто згадати майже ритуальну фразу всіх кваліфікаційних робіт: «методологічною основою дослідження стали праці класиків марксизму». В той самий час варто визнати: вітчизняна наука також не демонструвала «наполегливого пошуку», щоб розширити методологічний аспект наукових досліджень. Це стало підставою для відомого львівського науковця Л.Зашкільняка навіть підсумувати: «В українській радянській історіографії теоретичні проблеми, за окремими винятками, не досліджувалися» [8, с.193]. А тому цілком доречним у судженні про марксистську методологію є висновок, що одне з найважливіших методологічних питань гуманітарних наук пов'язане із об'єктивною оцінкою співвідношення між внутрішніми закономірностями розвитку цієї галузі науки з впливом загальних історичних умов, тобто соціально-політичних факторів та духовно-культурних ідей, без врахування яких неможливо ні правильно оцінити найбільш істотні поворотні пункти у розвитку становлення регіональних процесів, ні точно визначити саму сутність процесів, що розглядаються.

Але, на нашу думку, довгострокове панування однієї, а саме марксистської, методологічної конструкції у історичній і політичній науках дозволяє говорити про наявність кризового стану гуманітарних знань і, в тому числі, про звуження тематичного поля досліджень. Марксистська методологія регіоналістики досить часто в її догматизованій та вульгаризованій формах була подібна на Прокрустове ложе, у яке історики-професіонали протягом кількох поколінь повинні були втискати результати своїх наукових досліджень. Така ситуація певним чином пояснюється тим, що у Радянському Союзі з «владної подачі» не передбачалося існування розбіжності між ставленням до марксизму як до офіційної ідеології, з одного боку, і до наукової теорії – з іншого. Звідси з часом вибудувалася небезпечна для науки ситуація перманентного нігілізму та бездумного заперечення попереднього надбання при тому, що вироблений у руслі модернізації історичної науки професійний інструментарій інших теоретиків залишався практично не засвоєним цілою низкою дослідників. Сформований протягом багатьох років догматичний світоглядний алгоритм дослідників слугував запереченню навіть того, про що наші окремі науковці інколи мали досить приблизну уяву. Автор має на увазі численні праці західних науковців-регіоналістів, оригінали яких, на жаль, не доходили до радянських теоретиків, але вони їх наполегливо намагалися критикувати.

Варто визнати, що ідеологічний марксизм у якості методології привніс до гуманітарних наук низку недоліків, серед яких науковий консерватизм, гегемонізм і редуccionізм. У методологічному плані це призвело не тільки до консервації накопичених історико-регіональних знань, головним його недоліком став захист теоретичних постулатів від проникнення нових концептуальних поглядів на суспільно-історичні процеси. При цьому ідея гегемонізму, яка спиралася на презумпцію раціональності матеріалістичної природи і, відповідно, матеріальної детермінанти суспільних процесів, залишила свій відбиток на змісті таких складних соціальних феноменів, як етнос, нація, міжрегіональна співпраця. У цьому зв'язку варто констатувати, що

під час аналізу духовно-інтелектуальної сфери народів Європи формаційний редукціонізм звужував соціальну структуру суспільства. При цьому, як правило, розглядалися так звані «основні класи» – феодалі і селяни, буржуазія і пролетаріат. Інколи навіть з'являлися твердження про неповну соціальну структуру деяких регіонів, як це, наприклад, було у словаків, чехів, сербів, хорватів. У той же час соціальна структура будь-якого суспільства незрівнянно складніша. Численні соціальні групи не підпадали під класову характеристику. Відповідно до сказаного, також відзначимо, що стани, окремі економічні, професійні, маргінальні групи, конфесії тощо не знайшли або майже не знайшли свого аналізу в марксистській регіоналістиці. У зв'язку з цим складні етнічні процеси й міжрегіональні комунікації, які не могли органічно вписатися у існуючі рамки офіційної стадіальності, були проголошені ненауковими і розглядалися як маргінальні теорії буржуазних опонентів. Наприклад, етнічна еволюція чехів і словаків втискалась у стадіально-марксистський ланцюг: феодальна народність, буржуазна нація, радянський народ.

На нашу думку, марксистською парадигмою не можна до кінця пояснити всю складність етнічних і міжрегіональних, а з часом і транскордонних процесів у певних європейських народів. Саме поняття «парадигма» вживається автором як система теоретичних методологічних ідей, сукупність переконань, світоглядних цінностей і, відповідно, воно пов'язане з визнанням змісту наукових досягнень, які дають можливість побудувати певну суспільно-історичну модель. Безпосередньо поняття «парадигма» досить ґрунтовно було роз'яснено теоретиком-філософом наукових революцій Т.Куном у праці «Структура наукових революцій» [9, с.69–70]. У нашому випадку парадигма розглядається автором як світоглядна і дослідницька установка, яка в значній мірі визначається світоглядною позицією самого суб'єкта досліджень.

Звичайно, така постановка проблеми не є новою, але головним у її змісті залишається право кожного історика мати свої переконання і на їх фундаменті здійснювати пошук об'єктивності в регіоналістиці й транскордонних процесах. Можливо, саме тому плеяда блискучих мислителів протягом століть намагалася

знайти і не знаходила об'єктивний рецепт нашого знання про соціально-політичні процеси. При цьому, незважаючи на появу безлічі нових методологічних підходів, універсального рецепта так і не було знайдено. І досі запеклі дебати науковців, які підігриваються суспільними і політичними інтересами, спалахують знов і знов. І як нам здається, те, що ми сьогодні назвемо методологічною проблемою періоду кризи гуманітарних наук, і в тому числі регіоналістики, пов'язане не з швидкістю зміни парадигм у суспільних науках, а досить часто із відсутністю наукової толерантності відносно своїх методологічних опонентів, яких «оновлені теоретики» часом відносять до антагоністичних ідеологічних опонентів.

Сьогодні перед науковцями гуманітарної сфери цілком доречно постало запитання: що ж прийшло на зміну войовничій догматиці марксистської методології? Надаючи відповідь, зазначимо: якщо вважати суспільно-історичну свідомість дослідника певним «розумним віддзеркаленням» своєї епохи, то напрошується висновок про те, що його праці не можуть не нести на собі ознак і впливів епохи. Саме тому більшість дослідників дотримується думки про існування прямої світоглядної, ідеологічної та екзистенціальної залежності гуманітарія від сучасності. Бачення минулого і розуміння перспективи в кінцевому рахунку в значній мірі визначається наявною політичною ситуацією, у якій творить дослідник. Якщо змінюється соціально-політична ситуація, то, відповідно, існує тенденція до кореляції «методологічної точки відрахування» для творця наукової парадигми. З цього моменту складається ситуація, за якою «писана» історія може набути іншого прочитання та отримати нову оцінку.

Вважаємо, не буде гіперболізованим твердження, що в часи розпаду біполярної системи і відмови від ідеологічної домінанти значна частина вітчизняних і зарубіжних дослідників опинилася у стані певної методологічної розгубленості. З цього моменту роль творців об'єктивних наукових знань про минуле та сучасне і, відповідно, сама можливість осягнення суспільно-комунікаційних процесів, виявилися поставленими під сумнів. Звідси безапеляційне заперечення історичного матеріалізму та репрезентативна

відмова використовувати окремі концептуальні позитиви марксизму як одного із методологічних джерел у регіоналістичних дослідженнях. З часом думку про доцільність наукового переосмислення марксистської методології на пострадянському просторі висловили деякі дослідники [10], яких концептуально можна об'єднати за таким справедливим, на нашу думку, судженням: в процесі накопичення гуманітарних знань можливі як досягнення, так і втрати. При цьому інколи через кон'юнктурні міркування не тільки окремі події, а й цілі періоди історії та сучасних політичних процесів випадають з поля зору дослідників. Отже, там, де одні дослідники шукають факти, вводячи в науковий обіг нові джерела, інші прагнуть надати їм нової інтерпретації, збагативши або переосмисливши вироблену раніше методологію дослідження. Але якщо відмовитися від крайніх суджень про строкатість сьогоденної інтелектуальної ситуації у світовій регіоналістичній науці, то не можна не помітити також тих глибоких змін, що відбуваються у масовій професійній, дослідницькій свідомості науковців і, особливо, на наукових студіях, результати яких заявляють на сторінках спеціалізованих періодичних видань, у публікаціях матеріалів конференцій, у конкретних-регіональних дослідженнях.

Так, в історичній періодиці з'явилася значна кількість полемічних, а інколи і емоційних, виступів. Відбулися серйозні теоретичні дискусії у журналах «American Historical Review», «History and Theory», «Journal of Modern History» і багатьох інших [11]. Численні публікації, монографічні дослідження продемонстрували не тільки нові виклики часу, з якими зіштовхнулися історіософські погляди науковців, але і увесь спектр нестандартних реакцій на ці виклики. Сучасний підхід до розуміння суспільних процесів по-новому ставить питання не тільки про можливу глибину і широту регіоналістики, але і про критерії об'єктивності і відповідальності з боку дослідника за власну творчу діяльність.

І в цьому зв'язку варто зауважити, що навіть в умовах наявності жорсткого ідеологічного контролю у науковому середовищі гуманітаріїв існувала тенденція до методологічного плюралізму. Останній проектувався із

внутрішнього особистого змісту і світоглядного характеру кожного наукового індивіда. Тому навіть окремі сучасники писали, що за поглядами на теорію гуманітарних знань ми можемо розділити всіх на три групи: прихильників ідеалістичного розуміння суспільно-політичного процесу, прихильників матеріалістичного розуміння процесу і еkleктиків [12, с.10]. Таким чином, можливо, що однією із найбільш актуальних проблем методологічних студій у сучасній науці на пострадянському просторі залишається проблема ставлення до матеріалістичного розуміння суспільно-політичних процесів, до історичного матеріалізму і, відповідно, до оцінки наукових досягнень радянських регіоналістів. Гуманітарна наука наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. пережила значну внутрішню трансформацію. Це виразно проявилось на поверхні академічного життя – у нелегкому процесі зміни поколінь, з появою нових інтелектуальних орієнтирів і дослідницьких парадигм у самій регіоналістиці. Як справедливо зазначав В.І.Овсянников: «Для спадкоємців радянської науки їх рух вперед неможливий без розв'язання «проклятих питань сучасності», тобто без обговорення «історичної долі» теорії марксизму» [13, с.82]. У той же час «інколи до кінця не академічна критика і просте огульне заперечення марксизму стали своєрідною модою і для певної частини істориків» [14, с.77]. Тому вельми доречним нам уявляється твердження відомого теоретика В.І.Кузіщина, адже він намагається закликати гуманітаріїв до більш турботливого ставлення до наукової спадщини попередників, тому що «дослідження, що спираються на оновлене матеріалістичне розуміння, настільки ж правомірні й можуть бути настільки ж плідними, як і ті, які виходять з концептуальних тверджень модернізованого Макса Вебера, положень культурної антропології або історіософії Фернана Броделя» [15, с.87].

Отже, розробка проблем транскордонного співробітництва почалася ще у радянські часи, на початку 80-х рр. минулого століття. При цьому значним стимулом для посиленої уваги до цієї проблематики стало розширення міжпартійної партнерської співпраці по обидва боки державних кордонів країн – членів РСВ. Тому, як специфічний феномен з певними особливостями та

відмінностями від загального адміністративно-монопольного механізму зв'язків із зарубіжними партнерами, категорія «прикордонне-транскордонне співробітництво» не могла не привернути уваги низки дослідників з республік СРСР, а також і колективу Ужгородського університету. В тій або іншій формі переважно аспекти класово-політичної співпраці були представлені в працях П.Білака, Ю.Бисаги, В.Гарагонича, Г.Диниса, М.Матевки, Х.Олексика, В.Приходька, А. Тота, Е.Чейпеш [16]. Зазначмо, що незважаючи на суто марксистську методологію, а звідси висновки про «братерські зв'язки» між народами соціалістичних країн, зібраний фактичний матеріал все ж заслуговує на нове прочитання і відповідну оцінку.

Не відкидаючи позитивів формаційного підходу для вивчення багаторічної еволюції міжрегіональних та транскордонних зв'язків, вважаємо, однак, більш раціональним застосування цивілізаційного підходу до наукового дослідження історії і сучасних процесів в рамках міжрегіональних та транскордонних зв'язків. Наявність широких методологічних дискусій та їх вплив на співвідношення формаційного і цивілізаційного підходів до вивчення означених процесів у національній політології, на нашу думку, поки що мало помітні. Цей факт має своє цілком логічне пояснення. Інтелектуальні сили української історичної науки зосереджені переважно на проблемі дослідження, осмислення національної історії, місця України в системі міжнародних відносин. Вкрай актуальним залишається пошук відповіді на глобальні і геополітичні виклики, які очікують на нас на шляху написання нового академічного синтезу історії України.

Повертаючись до цивілізаційного підходу в дослідженні міжрегіональних та транскордонних процесів, додамо, що цілком логічним є той факт, що виникнення проблеми співвідношення цивілізаційного і формаційного підходів у гуманітарній сфері тісно пов'язане з методологічними підходами радянської науки із сучасними плюралістичними реаліями оновлення вітчизняної регіоналістики пострадянського періоду. У цьому зв'язку хотілося б підкреслити, що у перехідний період, інколи прагнучи відхреститися від

традиційних стереотипів історичної свідомості, що були сформовані з методологічних постулатів марксизму про формаційність всесвітньо-історичного процесу, на тлі критицизму радянської історичної науки разом із брудною водою ідеологічного застою ледь «не виплеснули і дитини» (теорію суспільно-економічної формації – автор), яка, на нашу думку, не тільки має право на існування, але й продовжує на сьогодні активно використовуватися сучасними дослідниками. У цьому зв'язку досить показовою і аргументовано зваженою буде звучати думка низки сучасних українських науковців (С.Віднянський С.Устич), у якій вони однозначно висловилися на користь необхідності творчо переосмислювати і використовувати позитивні моменти марксистської методології: «Марксизм на теренах оновленої Європи залишається активним учасником наукового і загальносуспільного діалогу, – констатує О.Горенко, – це є свідченням реальної зрілості наукового мислення, яке не потребує насильницької політичної стерилізації й логіка якого залишається вільною як від старих, так і від нових класових забобонів. Це цілком зрозуміло з погляду еволюції європейського раціоналізму, до адекватної рецепції якого наполегливо прагне пострадянська гуманітарна сфера. «Адже марксистська концепція історичного матеріалізму займає важливе місце в багажі соціології» – включаються у дискусію Е.Афонін, О.Бандурка, А.Мартинов, незважаючи на те, що марксизм «у парадигмі ідеалізму розглядається як своєрідна когнітивна матриця, підпорядкована внутрішній логіці процесу матеріалізації духу в результаті людської праці» [17], для дослідника в марксистській концепції існує інструментарій для пізнання соціально-політичних процесів.

Як відомо, для низки гуманітаріїв поняття «формація» має значення системоутворюючого початку всього соціально-економічного і політичного ладу суспільства. Формації розрізняються за домінуючою формою приватної або суспільної власності. Логічно, що перехід від однієї суспільної формації до іншої обумовлений зміною форм власності на основні засоби виробництва, а це відбувається під впливом прогресу продуктивних сил і далі відкриває нові

матеріальні можливості для людської діяльності, для формування суспільних відносин. Сьогодні нам зрозуміло, що бажання окремих дослідників, які знаходяться у стані «наукової рафінації», остаточно відмовитися від формаційно-стадіального підходу і діяти з «чистого листа» може призвести до появи чергового методологічного міфу, в основі якого буде лежати знову ж одна ідея, але цього разу цивілізаційна.

Але все ж можна припустити, що цивілізаційний підхід зіграв роль катализатора в процесі трансформації змісту країнознавчих і регіональних знань у вітчизняній славистиці не випадково. Напрацьовані в дореволюційній історіографії уявлення про цивілізацію як про культурно-історичний тип підтримували і радянські сходознавці. Останні свідомо головний акцент у своїх працях робили на ідеї розвитку цивілізацій. Відповідно, здійснюючи спробу модернізувати марксистський підхід у вивченні історії і сучасності, російські дослідники не раз зверталися до цивілізаційного підходу, правда в його звичному для марксистської парадигми лінійному варіанті. Незважаючи на сказане вище, вважаємо, що використання позитивних елементів марксистської методології і доповнення їх саме цивілізаційним компонентом може мати вагоме значення для комплексних досліджень таких етапів транскордонних процесів, як становлення і розширення міжетнічних і міжнаціональних стосунків у перехідний період від доіндустріального до індустріального, а з часом і постіндустріального суспільства, а це сприятиме визначенню місця процесу транскордонного співробітництва у рамках європейської цивілізації.

Сьогодні у понятті «цивілізація» поєднуються як соціальні, так і культурно-комунікативні аспекти життя суспільства. В рамках цивілізаційного підходу до історії та практики міжрегіональної комунікації можна вирішити такі проблеми, як взаємодія загальнолюдського і етнічного вимірів цивілізації, механізмів формування спільних інтересів, а також зробити аналіз діалогу етнічних культур на теренах певного культурно-історичного типу. Цивілізаційний підхід дозволяє здійснити аналіз соціальних механізмів

діяльності людей, що забезпечують саму можливість існування регіонально-суспільної комунікації на певному цивілізаційному рівні.

Цивілізаційний підхід до вивчення світового розвитку та окремих міжнародних феноменів сьогодні продовжує розширяти численну аудиторію своїх прихильників. Відповідь на запитання про те, чому цивілізаційний підхід було сприйнято багатьма дослідниками перехідної епохи як вихід з методологічного кута, у якому опинилася пострадянська і, в тому числі, вітчизняна наукова регіоналістика, Л.Б.Алаєв бачить у відчутності уваги дослідників-марксистів «до закономірностей, які нижче всесвітніх» [18, с.88]. Але природа наукової сфери не терпить порожнечі. Після остаточної катастрофи практики комунізму, що був останньою мультикультурною ідеологією, цивілізаційний підхід став основним методологічним важелем для підняття міжкомунікаційних пластів як минулого, так і сучасності.

Головні принципи цивілізаційної концепції всесвітньої історії сформульовані А.Тойнбі та його послідовниками [19]. Саме монументальне дослідження А.Тойнбі «Дослідження історії» більшість вчених визнають шедевром історичної і макросоціологічної науки. Його теорія є циклічною і локальною тому, що вона не розглядає суспільно-політичні процеси як єдиний поступальний рух усіх народів у напрямі до однієї загальної цивілізаційної мети. Наявність європейської цивілізації, у внутрішній зміст якої входять транскордонні процеси – це, скоріше, поступовий рух на шляху духовного розвитку, якому притаманні постійні складнощі й цивілізаційні пастки етнічної асиміляції, що здатні надломити і навіть зруйнувати цивілізацію. Генезис цивілізацій і, відповідно, європейського культурно-історичного типу є результатом пошуку адекватних відповідей на подальший розвиток існуючих історико-культурних реалій, що є наслідком багатовікового співіснування і міжрегіональної комунікації народів Європи.

Наявність цивілізаційного підходу при дослідженні процесів міжрегіональних та транскордонних зв'язків із наступною їх органічною інтродукцією до європейської спільноти дозволяє виявити чинники

злагодженого співіснування різних етнонаціональних культур, а з часом і держав на теренах однієї цивілізації. У цьому контексті цивілізація як резервуар соціальної пам'яті локальних культур сприяє певній уніфікації національної культури на тлі міжрегіональних та транскордонних зв'язків: максимум – до ідеалу загальнолюдської єдності і мінімум – до поглибленого формату міжкультурного діалогу.

Сьогодні дослідження теми міжкультурного діалогу в рамках міжрегіональних та транскордонних зв'язків не тільки залишається традиційною темою, а стає досить популярним історичним сюжетом. На тлі процесів глобалізації цивілізаційних мімесисів, невідворотність яких виглядає все більш очевидною, такий прискіпливий інтерес демонструє деяку двозначність історико-культурних та національно-державних перспектив. З одного боку, зрозуміло, що поширення у наші дні глобалістичного проекту знижує значимість «діалогу». З іншого боку, саме тому вагомою для дослідника, і тим більше актуальною, залишається тема міжкультурного, міжрегіонального діалогу різних культур, який може відбуватися лише за межами глобалістичного проекту, але ніяк не у його рамках. Двозначність сполучення глобалізації з імперативом підтримки міжкультурного, міжрегіонального та транскордонного діалогу змушує дослідників уважніше придивлятися до взаємозв'язку історії і культури, світових і регіональних процесів. У цьому контексті історичні знання стосовно процесу зародження міжетнічних зв'язків, міжрегіональної співпраці, а з часом транскордонних зв'язків як такий собі резервуар соціоетнічної пам'яті локальних культур піддається деякій уніфікації відповідно до прагматичних ідеалів загальнолюдської єдності. Таким чином, проблема дослідження історії міжкультурного діалогу, міжрегіональних та транскордонних зв'язків у рамках європейської цивілізації неминуче викликає необхідність осмислення загального поступу як самої європейської історії в рамках європейської цивілізації, так і окремих культур, які становлять зміст загальної історії Європи.

У той же час аксіологічне сприйняття дослідником схеми загальності міжрегіональної динаміки, що складається з руху від мультимножини до єдності, логічно може допускати наявність тези не тільки про єдність історико-політичного процесу, але й також про перспективу кінцевої універсалізації національних культур на тлі міжрегіональних та транскордонних зв'язків. Питання полягає лише в тому, якими методами буде досягтися ця єдність і, головне, – чи збережеться етнічна та національна специфіка у змісті європейської цивілізації. У зв'язку з цим доречно буде згадати, що і досі європейська цивілізація з її полікультурами і транскордонними процесами в тій або іншій мірі все ж демонструвала прагнення до збереження різних конфігурацій соціокультурних систем і малих етнічних одиниць. При цьому, якщо взяти до уваги істотні геополітичні зміни, актуалізацію регіоналізації, нове піднесення національного принципу, то можна говорити про існування не тільки певної напруги, але й внутрішньо-цивілізаційного і міжцивілізаційного конфліктів.

Щоправда, на сучасному етапі в історико-геополітичному плані ця концепція перетворена американським вченим С.Хантінгтоном на теорію «конфлікту цивілізацій» [20, с.84–93]. На його думку, у останні століття відносини між цивілізаціями змінилися від переважання односпрямованого впливу західної цивілізації на всі інші до усталеної взаємодії всіх цивілізацій. При цьому С.Хантінгтон вважає, що «ера Заходу» закінчилась і почався «бунт проти Заходу». Водночас, на думку дослідника, конфлікти між державами, що тривали впродовж цілої низки століть, стали дещо другорядними і почалися конфлікти між цивілізаціями. Не можемо, однак, повністю погодитися із деякими хантінгтонівськими положеннями, тому що міжрегіональні та транскордонні зв'язки засвідчують про можливість злагодженого співіснування та розвитку різноцивілізаційних елементів. Тому більш зваженою і теоретично обґрунтованою методологією дослідження вважаємо комплексний підхід до вивчення суспільно-політичного процесу з поєднанням цивілізаційного та формаційного підходів, що був запропонований у другій половині 90-х років

низкою вчених та який покладений в основу дослідження [21]. Наприклад, Л.Б.Алаєв, роблячи спробу побудувати концептуальну суспільно-історичну модель розвитку, вважає, що рафінованої «теорії цивілізаційного підходу дотепер немає», а тому він припускає, що «лише повне й органічне злиття формаційного (стадіального) і цивілізаційного (регіонального) підходів може дати корисну для науковців теорію суспільного процесу» [22, с.89]. Резюмуючи сказане вище, можна підсумувати, що методологічна дискусія фактично представлена двома основними метафоричними просторовими історико-політичними моделями – локальною та лінійною. Локальна формувалася на тлі дослідження історії давніх цивілізацій: Індії, Китаю, античності. Теорія локальних цивілізацій дозволяє вивчати великі історично сформовані спільності, що займають визначену територію і мають свої особливості соціально-економічного і культурного розвитку. До апологетів цього напрямку відносяться А.Дж.Тойнбі, П.Сорокін, К.Ясперс, С.Хантінгтон, Ф.Фукуяма. Стадіальні теорії вивчають цивілізацію як єдиний процес прогресивного розвитку людства, у якому виділяються визначені стадії (етапи). До прихильників стадіальності необхідно віднести К.Маркса, Ф.Енгельса, З.Бжезінського.

Варто також звернутися до думки Р.Г.Ланди, який стверджує, що «зовсім надуманим є бажання протиставляти формаційний і цивілізаційний підходи, тому що формація не існує поза цивілізацією, а цивілізація не може існувати поза формацією» [23, с.90]. Про необхідність знайти у гуманітарній сфері збалансоване співвідношення понять «суспільно-економічна формація» і «цивілізація» пише у своїй роботі «Про деякі принципові положення методології історії» В.І.Кузіцин. Він розробив свій варіант вирішення проблеми «співіснування» двох методологічних підходів і пропонує ввести поняття «формація» як певний якісно визначений етап суспільно-політичного розвитку провідного регіону, який має свою особливу структуру і включає не тільки соціально-економічний, але й міжрегіональні та транскордонні зв'язки [24, с.86]. У цьому плані, маючи на увазі такий серйозний прорахунок

ортодоксального історичного матеріалізму, як «відсутність у ньому поняття окремого конкретного суспільства як відносно самостійної одиниці історичного розвитку», інший теоретик історії – Ю.І.Семенов пропонує ввести до наукового обігу термін «соціально-історичний організм» («соціор») [25, с.82], але всі згадані вище науковці, незважаючи на різний семантичний набір тверджень, дотримуються одностайної думки про необхідність більш уважно поставитися до формаційного підходу і творчо поєднати його з цивілізаційною концепцією розвитку людства.

Враховуючи все сказане, зазначимо: звичайно, регіоналістика як соціально-історична наука не може знаходитися за межами методологічних дискусій. Наукова картина європейської історії динамічно розвивається не тільки під безпосереднім впливом нових концепцій і фактів, але й відчуває на собі дію існуючих регіональних і межрегіональних етнічних цінностей, які дещо змінюються в процесі їхньої історичної еволюції. Тому, на нашу думку, процес дослідження минулого зовсім не виключає застосування парадигмального стадіального підходу, якщо не зводити його до догматичної домінанти суспільного процесу. Такий метод дослідження видається найбільш раціональним і у вивченні унікального соціокультурного типу європейських етноспільнот.

Таким чином, і формаційний, і цивілізаційний підходи до розв'язання проблем регіоналістики мають усі права на існування. При цьому, доповнюючи один одного, вони дають загальну об'єктивну й предметно точну картину сучасних транскордонних процесів. Якщо теорія формацій орієнтована на виявлення матеріальних закономірностей, що властиві суспільству на різних стадіях його історії, а також його суспільної структури на кожному з цих етапів, то цивілізаційний підхід сприяє, насамперед, виявленню людського, етнокультурного виміру в історії.

Уникнення крайнощів і еkleктики у підходах, зокрема, до національного відродження західних слов'ян та вихід з теоретико-методологічного глухого кута нам вбачається в застосуванні методу комплексного аналізу у контексті

цивілізаційного розвитку, який нещодавно запропонував український теоретик історії Ю.Павленко у низці своїх наукових праць [26]. Дослідник уважно і критично розглянув та оцінив арсенал принципів і методів пізнання, успадкований від попередньої масштабної епохи розвитку історичної науки. В основі концепції лежить розроблена ним методологія взаємодоповнення принципів стадіальності, поліваріантності і цивілізаційної дискретності бачення політичних процесів, що також поєднано з розумінням ролі особистості у соціокультурному процесі. Дослідник наполягає на тому, що сучасний світоглядний алгоритм науковця повинен мати «установку на принципову багатоваріантність (у кордонах потенційно можливого), а вивчення системи і є одним із базових принципів сучасного наукового (насамперед, у галузі природознавства) мислення. Вочевидь такий загально-методологічний погляд значно більше підходить сучасному історику, ніж традиційний детермінізм [27, с.16]. Відповідно, при розгляді транскордонних процесів доцільно дотримуватися триєдності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності, що забезпечує нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності різних регіонів – їх економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів. «Нове бачення історії» утвердило в історіографії більш гнучку уяву про розвиток людського суспільства: перехід від однієї форми суспільного буття припиняв розумітися абсолютно визначеним певним суспільним законом, а тому в історичному процесі допускаються різноманітні відхилення і варіації на рівні регіонів. Обмеженому набору історичних форм суспільного існування традиційної історії «нова історія» протиставила значну кількість різних «культур», «цивілізацій», «субрегіонів», що зводяться у визначені типи за сукупністю різних «ознак», «феноменів», «діалогів»: етнокультурних, політичних, господарських, ідеологічних, транскордонних та інших.

Сьогодні дослідник є свідком і практиком корінних змін співвідношення між історією різних соціальних груп, історією інтелектуальною і ментальною.

Історія суспільства та різних за розміром соціальних груп, що його утворюють, не може далі досліджуватися у відриві світової і регіональної картин від етнічної системи цінностей і символів. Іншими словами, мова йде про створення такого способу дослідження суспільно-політичних процесів, який був би зорієнтований на відтворення цілісної політичної картини. Досягненню цієї мети підпорядкований поліметодичний підхід, що протиставляється традиційному розчленовуванню історії, де історіософські підходи відокремлені і, по суті справи, не зв'язані між собою елементи. Відповідно, у світлі методології історичної еkleктики змінюється зміст понять «соціальне», «культурне», які спрямовуються на досягнення нового історико-політичного синтезу. Проблема поліваріантності, альтернативності суспільно-політичного розвитку, наявності в історії різних тенденцій і можливостей для їхнього здійснення на сьогодні стає досить поширеною концепцією у науці. Питання розвитку можливого міжрегіонального потенціалу або варіанту неминуче і логічно виникає при відмові від ідеї загального детермінізму, що ще до недавнього часу панував у вітчизняній історіографії. Зрозуміло, що проблема поліваріантності тісно пов'язана з наявністю суб'єктивного фактора і з розумінням того, що люди беруть участь в історичному процесі не тільки в якості об'єкта, але й в якості авторів цього історичного, а в нашому випадку і транскордонного процесу.

Література

- 1 Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского». – 472 с.
- 2 Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: «Наука» 1987. – 440 с.
- 3 Кудрявцев В. Н. Об особенностях методологии социальных и гуманитарных наук // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3. – С.3–14.
- 4 Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. – 472 с.
- 5 Гири П. История в роли памяти? // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2005. – Вып. 14. – С.115–123.
- 6 Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории.
- 7 Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии. [Электронный ресурс]. – 59 с. – Режим доступа: www.esperanto.mv.ru/Marksismo.html
- 8 Зашкільняк Л. Методологія історії. – Львів, 1999. – С.193. – 227 с.

-
- 9 Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1975. – 300 с.
- 10 Могильницкий Б.Г. Некоторые итоги и перспективы методологических исследований в отечественной историографии // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3. – С.8. – С.4–14; Искендеров А.А. Историческая наука на пороге XXI века // Вопросы истории. – 1996. – № 4. – С.5. – С.3–11; Смоленский, Н.И. Проблемы логики общеисторического развития // Новая и новейшая история. – 2000. – № 1. – С.4. – С.3–18; Могильницкий Б.Г. Методология истории в системе университетского образования // Новая и новейшая история. – 2003. – № 6. – С.4–5. – С.3–17; Петров А.Е. Перевернутая история. Лженаучные модели прошлого // Новая и новейшая история. – 2004. – № 3. – С.37. – С.36–59; Селунская Н.Б. Методологическое знание и профессионализм историка // Новая и новейшая история. – 2004. – № 4. – С.25. – С.24–41; Бойцов М.А. В защиту «субъективности» / Может ли история быть объективной? Материалы международной научной конференции / под ред. С.П. Карпова. – М., 2012. – С.97. – С.95–104; Лубский А.В. Фальсификация и фальсификационизм в историческом познании // Харківський історіографічний збірник. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – Вип.11. – С.42. – С.42–52; Володихин Д. «Призрак третьей книги»: методологический монизм и «глобальная архаизация». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zaborische.narod.ru/history/ghost.html>.
- 11 Toews J.E. Intellectual History after the Linguistic turn: the Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience // American Historical Review. 1987. – Vol. 92. – N 4. – P.879–907; Brown R.H. Positivism, Relativism and Narrative in the Logic of the Historical Sciences // American Historical Review. – 1987. – Vol. 92. – N 4. – P.908–920; Ankersmit F.R. The Dilemma of Contemporary Anglo-Saxon Philosophy of History // History and Theory. – 1986. – V. 25. – P.1–28; Carr D. Narrative and the Real World: an for Continuity // History and Theory. – 1986. – Vol. 25. – N 2. – P.117–131; Hobart M.E. The Paradox of Historical Constructionism // History and Theory. – 1989. – Vol. 28. – N 1. – P.43–58; Ankersmit F.R. Historiography and Postmodernism // History and Theory. – 1989. – Vol. 28. – N 2. – P.137–153; Reisch G.A. Chaos, History, and Narrative // History and Theory. – 1991. – Vol. 30. – N1. – P.1–20; Norman A.P. Telling It Like It Was: Historical Narratives on Their Own Terms // History and Theory. – 1991. – Vol. 30. – N 2. – P.119–135; McCullagh C.B. Can Our Understanding of Old Texts be Objective? // History and Theory. – 1991. – Vol. 30. – N 3. – P.302–323; Mazlich B., Strout C., Jurist E. History and Fiction // History and Theory. – 1992. – Vol. 31. – N2. – P.143–181; Bevir M. The Errors of Linguistic Contextualism // History and Theory. – 1992. – Vol. 31. – N 3. – P.276–298; Martin R. Objectivity and Meaning in Historical Studies // History and Theory. – 1993. – Vol. 32. – N 1. – P.25–50; Zammito J.H. Are We Theoretical Yet? The New Historicism, the New Philosophy of History and «Practising Historians» // Journal of Modern History. – 1993. – Vol. 65. – N 4. – P.783–814.
- 12 Саар Г.П. Источники и методы исторического исследования. – Баку, АзГНИИ, 1930. – 177 с.
- 13 Овсянников В.И. В поисках новых подходов к историческим исследованиям // Новая и новейшая история. – 1996. № 4. – С.82 – 86.
- 14 Смоленский Н.И. Теоретический плюрализм и проблемы исторической теории // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.77. – С.76–80
- 15 Кузищин В.И. О некоторых принципиальных положениях методологий истории: методологические поиски в современной исторической науке // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.87. – С.84–87.
- 16 Билак П.И. Сотрудничество профсоюзов СССР и ЧССР (70–80-е годы). – Ужгород, 1988. – 218 с.; Бисага Ю.М. Идеологическое сотрудничество КПСС и КПЧ в 1976–1981 гг. – Ужгород, 1986. – 203 с.; Гарагонич В.В. Співробітництво молоді західних прикордонних областей України і країн Східної Європи (друга половина 50-х–початок 90-х рр. XX ст.). Дисертація ... кандидата історичних наук : 07.00.03. – Ужгород, 1992. –

-
- 215 с.; Динис Г.Г. Международно-правовая основа приграничных отношений СССР с европейскими странами-членами СЭВ : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.10. – Киев, 1988. – 187 с.; Матевка Н.П. Советско-югославское экономическое и научно-техническое сотрудничество и участие в нем Украинской ССР (1955 - 1970 гг.) Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1983. – 214 с.; Олексик Ф.М. Прогрессивные силы Чехословакии в борьбе за установление дружественных отношений с СССР (1929–1934 гг.). Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1981. – 228 с.; Приходько В.А. Сотрудничество молодежных организаций СССР и Чехословакии в 80-е гг.: основные направления, проблемы, просчеты. Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1990. – 217 с.; Тот Андрей. Братское содружество народов СССР и Чехословакии в борьбе против фашизма за национальную независимость Чехословакии (1935-1945 гг.). Диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.03. – Ужгород, 1984. – 228 с.; Чейпеш Э. П. Дальнейшее развитие культурной революции в Венгерской Народной Республике и углубление советско-венгерского культурного сотрудничества (1962–1975 гг.) [Рукопись] : автореф. дис. ... канд. ист. наук : (07.00.03). – Ужгород, 1978. – 24 с.
- 17 Горенко О.М. Еволюція марксистської теоретичної традиції як об'єкт інтелектуальної історії // Український історичний журнал. – 2013. – № 2. – С.143. – С.136–153; Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід. – Х.: Вид-во «Титул», 2008. – С.36. – 504 с.
- 18 Алаев Л. Б. Где тонко – там и порвалось! // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.88. – С.80–90.
- 19 Тойнбі А.Дж. Дослідження історії / З англійської переклала: Володимир Митрофанов, Петро Тарашук. – К.: Основи, 1995. – Т.1. – 614 с.; – Т.2. – 406 с.
- 20 Хантингтон С. Запад унікален, но не універсальний // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 8. – С. 84–93.
- 21 Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Международный деловой центр, 1998. – 432 с.
- 22 Алаев Л. Б. Где тонко – там и порвалось! // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С.80–90.
- 23 Ланда Р.Г. Обновление методологии или откат назад? // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С.89–98.
- 24 Кузищин В.И. О некоторых принципиальных положениях методологий истории: методологические поиски в современной исторической науке // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 4–87.
- 25 Семенов Ю.И. Материалистическое понимание истории: недавнее прошлое, настоящее и будущее // Новая и новейшая история. – 1996. – № 3. – С. 80–88.
- 26 Павленко Ю. Загальні контури цивілізаційної історії людства // Сучасність. – 1997. – №6. – С.91–101; Павленко Ю. Концептуальні засади осмислення цивілізаційного процесу // Світогляд: Науково-популярний журнал. – 2007. – № 5. – С. 73–80; Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. – К.: Феникс, 2002. – 760 с.
- 27 Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. – К.: «Фенікс», 2004. – 760 с.